

ԴԱՎԻԹ ՊՈՂՈՍՅԱՆ

«ՆՈՐ ԹԱՆԳԱՐԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ» ՍՈՏԵՅՈՒՄՆԵՐԸ ՈՐՊԵՍ «ԿՈՒՄԱՅՐԻ» ՊԱՏՄԱՍՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԱՐԳԵԼՈՑ-ԹԱՆԳԱՐԱՆԻ ՎԵՐԱԳՈՐԾԱՐԿՄԱՆ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼ*

Մասնագետներն արդի թանգարանի կառուցվածքային վերափոխումները համարում են հասարակության հատուկ վերաբերմունքի, պահանջմունքների դրսևորման արդյունք: Այնուհանդերձ, օրինակ, Ջ. Մերսթայնն առանձնացնում է արդի թանգարանի՝ տարբեր մասնագետների աշխատանքներում հանդիպող տարակերպ մեկնաբանություններ: Դրանք են՝ «թանգարանը՝ սրբավայր /shrine/», «թանգարանը՝ շուկայի օրենքներով գործող արդյունաբերություն /market-driven industry/», «թանգարանը՝ գաղութացնող տարածք /colonizing space/» և «հետթանգարան /postmuseum/»¹:

Նման համատեքստում խոսել թանգարանագիտության՝ որպես արդեն ձևավորված, ինքնուրույն գիտակարգի մասին թերևս տեղին չէ: Այն դեպքում, երբ մի շարք հեղինակներ (Բ. Նեուստուպին, Վ.Բերես) ընդհանրապես հերքում են թանգարանագիտությունը՝ որպես ուրույն տեսություն²: Խնդիրն այն է, որ տարբեր երկրներում թանգարանների ստեղծման և զարգացման տարբերությունները թանգարանային մշակույթի հանդեպ տարբեր վերաբերմունքի ձևավորման պատճառ են հանդիսանում, նույնիսկ «թանգարանագիտություն» եզրը, որը շրջանառության մեջ է դրվել դեռ 1883թ., երկրից երկիր տարբեր ընկալումներ ունի:

ԻԿՕՄ-ի կողմից կազմված «Թանգարանագիտության գլխավոր հասկացությունները» աշխատանքում նշվում է, որ 1950թ. ի վեր լայնորեն կիրառվող «թանգարանագիտություն» եզրն ունի արդի հինգ իմաստներ³: «Նոր թանգարանագիտությունը» (ֆրանսերեն՝ la nouvelle muséologie, անգլերեն՝ new museology) դրանցից մեկն է, որի ուշադրության առանցքում են դասական, հավաքածուների վրա կենտրոնացած թանգարաններից անցում նոր տիպի՝ էկոթանգարաններին, համայնքային թանգարաններին և բոլոր նրանց, որոնց միջոցով նպատակ է հետապնդվում ժառանգությունը գործադրել՝ ի նպաստ տեղային զարգացմանը⁴:

Թանգարանագետ-տեսաբանների մեծ մասը երկար ժամանակ փնտրում է բոլոր թանգարանների պահանջմունքները բավարարող գիտական մոտեցումներ, և ԻԿՕՄ-ի նշված աշխատանքում էլ նույն միտումը կա, սակայն արդյոք դա հնարավոր է թանգարանների դինամիկ զարգացման և վերափոխումների պայմաններում: Այս դեպքում թանգարանային *գիտալուսավորչական մոդելի* դեմոկրատացման կամ քննադատման նոր թանգարանագիտական մոտեցումը ելնում է

* Հոդվածն իբրև գեկուցում ներկայացվել է Գյումրիում 2013թ. հոկտեմբերի 4-6-ը կայացած «Պատմամշակութային ժառանգություն և արդիականություն» միջազգային գիտաժողովում:

¹ Marstine J. Introduction, *New Museum Theory and Practice. An Introduction*. Edited by Janet Marstine. First published 2006 by Blackwell Publishing, Malden, pp. 9-21.

² Основы Музееведения. Отв. ред. Э. Шуленова. М., 2005, с.19.

³ *Museology (Museum Studies), Key Concepts of Museology*. Edited by André Desvallées and François Mairesse, p. 54. Official website of ICOM, http://icom.museum/fileadmin/user_upload/pdf/Key_Concepts_of_Museology/Museologie_Anglais_BD.pdf.

⁴ *Museology (Museum Studies)*, *ibid*, p. 55.

բեկումնային՝ կամ ճգնաժամային այն իրավիճակից՝ որ թանգարանի զարգացման նոր հրամայականներ է առաջադրում:

Այդպիսով՝ 1960-ական թթ. սկսած՝ տարբեր երկրներում թանգարանային առաջադեմ մասնագետները՝ դժգոհ թանգարանների բարեփոխման անհաջող փորձերից, սկսեցին փնտրել թանգարանային գործունեության մեթոդների, բովանդակության և կառուցվածքի հիմնարար վերափոխման ուղիներ: Փնտրտուքի նպատակն էր օգնել թանգարաններին լիարժեք իրացնելու իրենց սոցիալական գործառույթները՝ ոչ թե հաճախումների բարձրացմամբ, այլ մարդկանց առօրյայի վրա որոշակի ազդեցությամբ:

1972թ. Սանտիագո դե Չիլիում ՅՈՒՆԵՍԿՕ-ի նախաձեռնությամբ տեղի ունեցած «Թանգարանի դերն արդի Լատինական Ամերիկայում» խորագով կյուր սեղանն առաջին քայլերից էր մշակելու նոր թանգարանագիտության հիմքերը: Մասնավորապես, սեմինարի ընթացքում զարգացված «ինտեգրվող թանգարանի» հայեցակարգը ենթադրում էր Լատինական Ամերիկայի գյուղական, քաղաքային միջավայրերում առկա հիմնախնդիրների լուծման գործընթացներին համայնքների ինտեգրումը՝ դրանք հասկանալու և այլընտրանքային լուծումներն առաջադրելու եղանակով⁷: 11-օրյա քննարկումների ընթացքում մշակվեցին և ընդունվեցին բանաձևեր, որոնց համաձայն՝ պետք է լատինամերիկյան թանգարանը փոխվեր, վերածվեր համայնքներում հիմնախնդիրների լուծման ինտեգրացիոն մեխանիզմի: Բանաձևերից մեկում նշվում էր, որ «աշխարհում, մասնավորապես թերզարգացած տարածքներում ընթացող սոցիալ-տնտեսական, մշակութային փոփոխությունները համարվում են թանգարանագիտության հիմնախնդիրները»⁸:

Մակայն միջավայրային թանգարանների առավել հաջողված հայեցակարգը, որը հիմնաքարային դարձավ «նոր թանգարանագիտության» համար, «Էկոթանգարանի» գաղափարն էր, որը մշակվեց ու ներդրվեց Ֆրանսիայում 1960-1970-ական թթ.: 1971թ. Հյուգո Դը Վարիսի կողմից ստեղծված հասկացության տեսական հիմքերը զարգացրեց Ժորժ Անրի Ռիվիեռը՝ իր հայտնի «Էկոթանգարանի հեղափոխիչ սահմանմամբ»: Ըստ այդմ՝ «Էկոթանգարանը՝ որպես գործիք, մտահղացվում, ձևավորվում և գործում է տեղաբնակների ու պետական կառավարման մարմինների հետ համատեղ: Այն հայելի է, որի մեջ տեղաբնակներն իրենց են տեսնում, բացահայտում իրենց իսկ կերպարը, որն արտահայտվում է սեփական բնակավայրի բացատրության փնտրտուքով՝ անկախ ժամանակից և

⁵ Արևմտյան հայտնի թանգարանային տեսաբաններից մեկը՝ Է. Հուպեր Գրինհիլը, թանգարանների զարգացումը դիտարկում է Մ. Ֆուկոյի երեք «էպիստեմների» (Վերածնունդ, Դասական և Մոդեռն) շրջանակներում: Թանգարանների վերափոխումները հեղինակը դիտարկում է «էպիստեմների» (episteme) կամ «պարադիգմների» (paradigm) **բեկումնային փուլերով**: St' u Hooper-Greenhill E., *Museums and the Shaping of Knowledge*. Routledge, London and New York, 1992, pp. 12-18.

⁶ Մ. Գնեդովսկին թանգարանային հաղորդակցության միջոցների զարգացման պատմական փուլերի հաղորդականությունը կամ թանգարանային պահանջումների փոփոխությունը մեկնաբանում է հաղորդակցության **կայուն և ճգնաժամային իրավիճակներով**: См. Гнедовский М. Коммуникационный подход в изучении теории и истории музейного дела, Теория музейной коммуникации как методологическая база развития музейного дела, Музей и коммуникация. Концепция развития Самарского областного историко-краеведческого музея им. П. В. Алабина. Москва-Самара. 1998. Веб сайт Лаборатория музейного проектирования, РИК, <http://www.future.museum.ru/lmp/projects/samara/site/concept/2.htm> .

⁷ Basic principals of the integral museum, *Museum. The Role of museums in today's Latin America*, Vol XXV, n° 3, 1973, p.198.

⁸ Resolutions adopted by the round table of Santiago(Chile), *ibid*, p. 198.

սերունդների շարունակականությունից: Էկոթանգարանը մարդու և բնության ներդաշնակության արտացոլումն է: Էկոթանգարանն իր ժամանակի արտահայտությունն է, քանի որ առաջարկում է պատմության լայն մեկնաբանություն: Էկոթանգարանը տարածության մեկնաբանություն է. յուրահաստուկ մի տարածության, որտեղ կարելի է հանգրվանել կամ զբոսնել: Էկոթանգարանը լաբորատորիա է, քանի որ համագործակցությամբ նպաստում է որոշակի բնակավայրի՝ բնակչության, շրջակա միջավայրի ուսումնասիրմանը և այս ոլորտում մասնագետների պատրաստմանը: Էկոթանգարանը կոնսերվացիոն կենտրոն է, քանի որ օգնում է պահպանելու և արժևորելու տեղի բնական և մշակութային ժառանգությունը: Այն դպրոց է, քանի որ ներգրավում է տեղաբնակներին հետազոտական և պահպանական գործունեության մեջ: Հեղինակը նշում էր, որ «մշակութային բազմազանությունն անսպառ է, ուստի Էկոթանգարանները չեն ինքնամփոփվում, այլ ակտիվորեն փոխազդեցության մեջ են մտնում շրջակա միջավայրի հետ»⁹:

Էկոթանգարանի հայեցակարգով խնդիր է դրվում մշակութային ինքնանույնացման միջոցով նպաստել անհատի զարգացմանը և ձևավորմանը իր հայրենի համայնքում: Ի տարբերություն դասական թանգարանային հաստատությունների, որոնց գործունեության հիմքում գիտականորեն համակարգված հավաքածուներն են, հատուկ շենքային, ցուցադրական տարածքները, էկոթանգարանի դեպքում դրանք պարտադիր չէին: Էկոթանգարանի հավաքածուներ կարող են դառնալ նույնիսկ առօրյա իրերը, որոնք հաճախ կիրառական նշանակություն ունեն, իսկ պահպանական ամբողջ միջավայրը համարվում է թանգարանային տարածք: Ըստ այդմ՝ նոր թանգարանագիտության ուսումնասիրման առարկան ոչ թե թանգարանի բնույթից բխող հարացույցն է, այլ կազմակերպման սկզբունքներն ու օրինաչափությունները, քանի որ համայնքային թանգարանների դասակարգումը կախված է այդ շրջանի առանձնահատկություններից: Ավելի հակիրճ կարելի է ասել, որ «նոր թանգարանագիտության» ուսումնասիրությունները ծավալվում են ոչ միայն թանգարանային հավաքածուների, այլև բնական և մշակութային ժառանգության հիման վրա՝ համայնքի ինքնությունը պահպանելու, զարգացման հեռանկարներ որոնելու նպատակով¹⁰: Էկոթանգարանն իր գործնական արտահայտությունն ստացավ 1960-1970-ական թթ. Ֆրանսիայում, *եկոթանալ զարգացման* ծրագրերի շրջանակներում: Հատկապես ազդեցիկ էր 1974թ. Բացված Լե-Կրեգո շրջանի Մարդու և արդյունաբերության թանգարանը¹¹: Սույն հայեցակարգը լայն տարածում ստացավ Կանադայում 1980-ական թթ. և եվրոպական երկրներում, վերջին տասնամյակներում լայն կիրառություն ունի նաև արևելաասիական երկրներում: Մասնավորապես հետաքրքրական է չինական փորձառությունը, որտեղ առաջին էկոթանգարանը հիմնվեց 1995թ. չինանորվեգական համագործակցության արդյունքում¹²:

⁹ Rivière G. *The ecomuseum-an evolutive definition, Museum. Images of the ecomuseum, No 148 (Vol XXXVII, n° 4, 1985), pp. 182-183.*

¹⁰ Պողոսյան Դ., Թանգարանը մշակութային հաղորդակցության միջավայր, *Եր., 2008, էջ 62-63: Թանգարանային հաղորդակցության միջավայրի զարգացման հեռանկարը. Համայնքային արգելոց-թանգարան, «Թանգարան» գիտատեսական և մեթոդական ամենամյա հանդես, Եր., 2010, էջ16:*

¹¹ Хадсон К. *Влиятельные музеи. Новосибирск, 2001, с. 143-146.*

¹² Donghai Su. *Chinese ecomuseums: the path of development, Communication and exploration, materials of International Ecomuseum Forum in Guiyang, June 1-6, 2005, pp. 5-8.*

Էկոթանգարանները և նմանատիպ համայնքային թանգարանները կարող են հանդես գալ տարբեր անուններով, նույնիսկ դրանց հստակ սահմանումները չկան: Մ. Մագին և Վ. Ֆալետին փորձել են որոշակիորեն համակարգել առկա մոտեցումները: Վերջիններիցս է Հ. Վարինի ձևակերպած *ավանդական և նոր թանգարանների* տարբերությունները, հավաքածուից անցումը ժառանգության, կառույցից՝ տարածության, լսարանից՝ բնակչության: Պ. Բոյլանը ավելի ընդլայնում է այս տարբերությունների ցանկը՝ ըստ հետևյալ չափանիշների. *Ընդգրկումը*՝ շենքից տարածություն, *մեկնաբանությունը*՝ հավաքածուից ամբողջական ժառանգություն, *կազմակերպման առավելությունները*՝ գիտակարգայինից միջգիտակարգային, *հիմնական լսարանը*՝ այցելուից համայնք, *վերահսկողության քաղաքականությունը*՝ թանգարանի ղեկավար մարմիններից համայնքային ղեկավար մարմիններ: Պ. Դավիսը տալիս է հետևյալ բնորոշիչները՝ *թանգարանային տարածքների ընդլայնում, շրջանակված վայր, համագործակցություն, տեղաբնակների ակտիվ ներգրավվածություն, «in situ», ամբողջական և միջգիտակարգային մեկնաբանություն*¹³ և այլն:

Մույն մոտեցումները 1980-ական թթ. տարաբնույթ թանգարանային հայեցակարգերով ծնունդ տվեցին *նոր թանգարանագիտական շարժմանը*: Վերջինս, 2007թ. սկսած, նոր զարգացման ուղով է ընթանում՝ հաշվի առնելով վերջին տասնամյակում տեղի ունեցող զրբալ սոցիալական փոփոխությունները: Մասնավորապես, Նոր թանգարանագիտություն միջազգային շարժման 2007թ. Լիսաբոնի 12-րդ աշխատաժողովի ընթացքում վերափոխվելու խնդիր է առաջադրել՝ հաշվի առնելով հասարակական փոփոխությունները, *կայուն զարգացման* հիմնախնդիրները և թանգարանային համապատասխան փորձառությունը¹⁴: Էկոթանգարանների գիտակ, Նյուքասլ համալսարանի պրոֆեսոր Պիտեր Դավիսն արդի էկոթանգարանները համարում է «համայնքի ուժերով կազմակերպվող թանգարան կամ ժառանգության նախագիծ /heritage project/, որը *կայուն զարգացման* նպատակ է հետապնդում»¹⁵:

Մեզանում մշակութային ժառանգությունը վերջին տարիներին զբոսաշրջության զարգացման համատեքստում է սկսվել դիտվել որպես սոցիալ-տնտեսական զարգացման ռեսուրս¹⁶: Նոր թանգարանագիտության մոտեցումների ներդրման համար հենակետային կարող ենք համարել հատկապես *լանդշաֆտ* և *մշակութային տարածք* հասկացությունները: 2004թ. վավերացված Լանդշաֆտի եվրոպական կոնվենցիայի մեջ «լանդշաֆտի պահպանությունը» ենթադրում է դրա էական և առանձնահատուկ հատկանիշների պահպանությունը՝ պայմանավորված բնական կամ մարդկային գործունեության արդյունք հանդիսացող ժառանգության

¹³ Maggi M., Falletti V. Ecomuseums in Europe. What they are and what they can be, Working paper n. 137, June 2000, Istituto Ricerche Economico-Sociali del Piemonte, p.11, <http://213.254.4.222/cataloghi/pdfires/535.pdf>.

¹⁴ The renewal of MINOM 2008-2010, official web site of MINOM-ICOM International Movement for a New Museology, http://www.minom-icom.net/index.php?option=com_content&view=article&id=15:the-renewal-of-minom-2008-2009-2010&catid=2:presentation&Itemid=2.

¹⁵ Davis P. Ecomuseums and sustainability in Italy, Japan and China. Concept adaptation through implementation, Museum revolutions. How museums change and are changed, Edited by Simon J. Knell, Suzanne MacLeod and Sheila Watson, Taylor & Francis e-Library, First published 2007 by Routledge, Abingdon, 2007, p.199.

¹⁶ Տե՛ս Զբոսաշրջության զարգացման հայեցակարգ, էջ 2, 15: ՀՀ էկոնոմիկայի նախարարության ցանցակայք, <http://www.mineconomy.am/uploads/conceptpaper.pdf>.

գության արժեքավորմամբ¹⁷: Սույն հասկացությունը հնարավորություն է տալիս մշակութային ժառանգության համալիր պահպանման և լայն զբոսաշրջային գործունեության ոլորտում ընդգրկման մեխանիզմներ մշակելու¹⁸: Նման հնարավորություններ ունեն նաև ոչ նյութական մշակութային ժառանգության պահպանման օրենսդրական դաշտի շրջանակներում ձևավորված «մշակութային տարածք» հասկացության չափորոշիչները¹⁹:

Այս համատեքստում առավել հակված ենք մշակութային ժառանգության համալիր և միջավայրային պահպանման ավանդական եղանակների վերափոխմանը կամ կատարելագործմանը: Մասնավորապես 2008թ. Էկոթանգարանների և արգելոց-թանգարանների համադրման արդյունքում ձևակերպվեց «համայնքային արգելոց-թանգարանի» հայեցակարգը²⁰: Վերջինս 2013թ. առաջարկվեց կիրառել «Կումայրի» պատմամշակութային արգելոց-թանգարանի վերագործարկման նրպատակով: Սույն պատմամշակութային միջավայրի²¹ «տարածություն-ժառանգություն-համայնք» սկզբունքով *վերաթանգարանացման* գործընթացի համար կան մի շարք նախապայմաններ, և նպատակային է լուծել իր իսկ բնական միջավայրում և կրողների կողմից ժառանգության արժևորման, տեղում զբոսաշրջության զարգացման և բարենպաստ ներդրումների գոտու ձևավորման խնդիրները²²:

ПОДХОДЫ „НОВОЙ МУЗЕОЛОГИИ” КАК ПРЕДПОСЫЛКА ДЛЯ ВОССТАНОВЛЕНИЯ ИСТОРИКО-АРХИТЕКТУРНОГО МУЗЕЯ-ЗАПОВЕДНИКА „КУМАЙРИ”

___ Резюме ___

___ Д. Погосян ___

Предлагается новый процесс музеефикации исторической среды путем преобразования в концептуальной структуре "территория-наследие-община", пере-

¹⁷ Լանդշաֆտի եվրոպական կոնվենցիա, Գյուլիս 1, ընդհանուր դրույթներ, հոդված 1, սահմանումներ, դ) «Լանդշաֆտի պահպանություն»: ՀՀ ազգային ժողովի ցանցակայք, բազմակողմանի միջազգային պայմանագրեր, <http://www.parliament.am/library/bazmakoxm/13.pdf>

¹⁸ Տե՛ս Լանդշաֆտի եվրոպական կոնվենցիայի իրականացման վերաբերյալ զեկույց, ՀՀ քաղաքաշինության նախարարության ցանցակայք, <http://www.mud.am/am/info/Landshaft>.

¹⁹ Տե՛ս Հավելված N 1 ՀՀ կառավարության 2012 թվականի մարտի 1-ի N 241 - Ն որոշման, ՀՀ մշակութային տարածքների ճանաչման չափորոշիչները: ՀՀ կառավարության «Էլ կառավարում» ցանցակայք, կառավարության որոշումներ, https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/kar/2012/03/12_0241.pdf :

²⁰ **Պողոսյան Դ.**, Թանգարանը մշակութային հաղորդակցության միջավայր, Եր., 2008, էջ 180-185: Թանգարանային հաղորդակցության միջավայրի զարգացման հեռանկարը. Համայնքային արգելոց-թանգարան, «Թանգարան» գիտատեսական և մեթոդական ամենամյա հանդես, Եր., 2010, էջ 19-21:

²¹ 2012թ. ՀՀ կառավարության կողմից Գյումրին հայտարարվել է մշակութային տարածք: Տե՛ս Հավելված N 2 ՀՀ կառավարության 2012թ. մարտի 1-ի N 241 -Ն որոշման, Ցանկ ՀՀ մշակութային տարածքների: ՀՀ կառավարության «Էլեկտրոնային կառավարում» ցանցակայք, https://www.e-gov.am/u_files/file/decrees/kar/2012/03/12_0241.pdf :

²² Տե՛ս **Պողոսյան Դ.**, «Նոր թանգարանագիտության» մոտեցումները որպես «Կումայրի» պատմամշակութային արգելոց-թանգարանի վերագործարկման նախադրյալ, «Պատմամշակութային ժառանգություն և արդիականություն» միջազգային գիտական նստաշրջանի զեկուցումների դրույթներ (Գյումրի, հոկտեմբեր 04-06), Եր., 2013, էջ 360-364:

ходя из традиционной музейной структуры "здание-коллекция-общество". Такая музеефикация прежде всего предназначена для решения проблемы оценки наследия со стороны его владельцев и наследников, которые будут способствовать развитию в городе культурно-познавательного туризма и привлечения новых инвестиций. Таким образом, в одной части музея-заповедника "Кумайри" путем создания экомuzeя появятся предпосылки:

- Для совместного (община - местные власти - специалисты или специализированные организации) управления историко-культурного наследия.
- Для инвестиций, предназначенных не только адаптировать наследие к бизнес-целям инвесторов, но и направить эти ресурсы для создания бизнес-среды на основе местных культурных особенностей.
- Для организации научно-информационного центра, используя потенциал Ширакского центра арменоведческих исследований НАН, местных музеев и специалистов. Этот центр будет предназначен не только для изучения, документирования и сохранения культурных особенностей и наследия, но и для использования полученной информации и знаний для обучения, развития навыков местного населения.
- Для применения удачного опыта в других частях музея-заповедника и т.д.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

*Պողոսյան Դավիթ Արթուրի – Երևանի Խ.Սրբոյանի անվան ՀՊՄՀ-ի
թանգարանագիտության և հուշարձանագիտության ամբիոն,
Email: poghosyan@yahoo.com*